

у рамках проєкту «Збереження природної спадщини заради життя в Україні»
(акронім ConNaturLIFE Ukraine, № 101148569 — LIFE23-PRE-CZ-ConNaturLIFE Ukraine)

Зміст

Резюме.....	2
Вступ.....	2
Активні інструменти збереження видів у Чеській Республіці.....	6
Плани дій для видів	6
Регіональні плани дій для видів	9
Плани управління видами.....	10
Процес впровадження SAP та SMP	11
Рекомендації для України.....	13
Література.....	13
ДОДАТОК – Орієнтовна структура плану дій для виду тварин	16

Застереження:

Проект співфінансується Європейським Союзом. Висловлені погляди та думки є виключно позицією автора(ів) і не обов’язково відображають офіційну позицію Європейського Союзу або CINEA (Виконавче агентство з питань клімату, інфраструктури та довкілля — орган, що здійснює надання грантів у межах програми LIFE). Ані Європейський Союз, ані орган, що надає грант, не несуть відповідальності за ці погляди та думки.

Резюме

Основною метою цього звіту є надання керівних принципів щодо відбору окремих видів для планів дій щодо видів (та інших інструментів, спрямованих на окремі види) на основі досвіду, отриманого протягом більш ніж тридцяти років впровадження планів дій щодо видів у Чеській Республіці.

Цей звіт підготовлено в межах проєкту ЄС LIFE «Збереження природної спадщини задля життя в Україні», Робочий пакет 2 – Спільний законодавчий простір України та ЄС у сфері охорони природи.

Вступ

Плани дій щодо видів являють собою комплекс активних заходів із захисту видів *in situ*, доповнених заходами *ex situ* (розведення або вирощування в культурі). Основою захисту *in situ* є охорона оселищ відповідного виду. Забезпечення достатньої площі оселищ належної якості є ключовою умовою будь-якого плану дій щодо виду. Заходи *ex situ* можуть бути спрямовані на:

- створення (відновлення) популяції виду в межах його історичного ареалу, з якого він зник;
- збільшення чисельності певної популяції та, відповідно, зниження ймовірності її зникнення (так зване підсилення популяції);
- формування нової популяції виду за межами його історичного ареалу, якщо в межах первинного ареалу відсутня відповідна альтернатива – так звана інтродукція;
- особини, що випускаються або висаджуються, можуть походити як з утримання чи культивування людиною, так і переміщуватися до нового місця з інших територій, де вид існує в дикій природі – цей процес називається транслокацією.

Необхідною умовою підготовки планів дій щодо видів є наявність достатньої актуальної інформації про біологію виду, його поширення, причини загрози існуванню та способи їх усунення. Кожен план дій щодо виду має містити конкретні вимірювані цілі та критерії оцінки успішності його реалізації. Невід’ємною частиною таких планів є ретельне спостереження до, під час і після впровадження запланованих заходів. Стандартними складовими планів дій щодо видів є дослідження здійсненності запропонованих заходів, аналізи генетичної мінливості популяцій, а також кількісні моделі життєздатності популяцій (Population Viability Analysis, PVA), які допомагають обрати найбільш відповідні заходи зі збереження. PVA являє собою сукупність методів, що використовуються для оцінювання поєднання всіх можливих чинників, які впливають на виживання популяцій певного виду, ризику їх зникнення, шансів відновлення протягом

визначеного періоду часу, впливу вилучення окремих особин на розвиток донорської популяції тощо.

Для планування реінтродукції рослин і тварин Комісія зі збереження видів (SSC) Міжнародного союзу охорони природи (IUCN) розробила «Рекомендації щодо реінтродукцій та інших природоохоронних транслокацій» (IUCN/SSC 2013). Одночасно Комісія розпочала регулярну публікацію узагальнень тематичних досліджень, присвячених порятунку зникаючих видів тварин і рослин у різних частинах світу, на своєму вебсайті <https://iucn-ctsg.org/> (SOORAE 2008, 2010, 2011, 2013, 2016, 2018, 2021).

У вступих до кожного з цих видань також подається загальна оцінка успішності представлених проєктів, більшість з яких оцінюється як принаймні частково успішні, тоді як лише незначний відсоток вважається неуспішним. Однак, як зазначають автори оглядових досліджень результатів планів дій щодо видів, опублікованих на сьогодні (FISCHER & LINDENMAYER 2000, GODEFROID та ін. 2011), частка успішних проєктів фактично значно нижча через загальну тенденцію публікувати позитивні результати. FISCHER & LINDENMAYER (2000), які зосереджувалися на тваринах, і GODEFROID та ін. (2011), які досліджували рослини, визначили низку спільних чинників, що визначають успішність проєктів. Важливими факторами є кількість випущених або висаджених особин (понад 100), їх походження (стабільні донорські популяції), наявність відповідного цільового оселища та усунення причин попереднього скорочення чисельності виду; крім того, у випадку рослин, наприклад, використання сіянців замість насіння. Транслокації, здійснені з метою вирішення конфліктів між людиною та окремими видами (великі хижаки тощо), виявилися повністю неуспішними. Загалом реінтродукції вважаються високоризикованими та надзвичайно витратними заходами (GODEFROID та ін. 2011).

У середині 1990-х років Постійний комітет Бернської конвенції замовив дослідження щодо планів дій стосовно видів (MACHADO 1997). Автор детально описав законодавчі рамки підготовки та впровадження планів дій щодо видів на глобальному та європейському рівнях, а також у вибраних країнах із багатою традицією у цій сфері, і представив принципи розроблення таких планів. Ці рекомендації стали основою Рекомендації № 59 (1997) Постійного комітету Бернської конвенції щодо підготовки та впровадження планів дій щодо диких тварин, які загалом також застосовні до рослин.

Найважливішими висновками, які слід враховувати під час підготовки та реалізації планів дій щодо видів, є:

- Інтегроване управління екосистемами та охорона оселищ мають більше значення для збереження біорізноманіття, ніж заходи, спрямовані на окремі види. Тому плани дій повинні бути обмеженими за кількістю та впроваджуватися лише у критичних випадках.
- Відновлення видів передбачає підготовку та впровадження заходів, спрямованих виключно на види, яким загрожує зникнення. Його слід чітко відмежовувати від

загальної охорони видів і загальних заходів з охорони природи. Процес відновлення видів може значно полегшуватися, якщо програму реалізують спеціалізовані державні установи та якщо країна має законодавство, яке забезпечує правову основу для охорони видів і збереження та необхідні інструменти для впровадження заходів.

- Необхідно забезпечити відповідні правові та адміністративні рамки для планів дій щодо видів.
- Слід встановити чіткі критерії відбору, щоб перелік видів, визначених для відновлення, не перевищував реалістичних меж. Враховуючи їхню пряму користь для збереження природи, пріоритет слід надавати видам-парасолькам. Також пріоритет мають отримувати ендемічні види (Принцип відповідальності за ендемізм).
- Під час охорони та відновлення більш або менш осілих безхребетних видів, таких як молюски та окремі комахи, підхід, що ґрунтується на охороні цілих угруповань, імовірно, є більш ефективним. У таких випадках особливо доцільною є комбінована стратегія для рослин і безхребетних.
- До підготовки планів дій щодо видів слід залучати осіб із практичним досвідом у сфері охорони природи та збереження, щоб заздалегідь уникати надмірно теоретичних і нереалістичних ідей.
- Громадськість повинна мати можливість брати участь у підготовці планів дій щодо видів (або планів управління), принаймні у випадках, коли запроваджені заходи можуть мати соціально-економічні наслідки.
- Потрібно забезпечити, щоб плани дій щодо видів ґрунтувалися на надійних дослідженнях біології популяції або виду, водночас уникаючи невиправданих затримок із впровадженням планів та природоохоронних заходів.
- Плани дій щодо видів повинні мати чітко визначені основні цілі, щоб легше відстежувати прогрес у відновленні виду. Заходи, спрямовані на досягнення цих цілей, повинні мати пріоритет над підходом «робити все за будь-яку ціну».
- Заходи зі збереження мають передусім бути спрямовані на охорону та стабілізацію існуючих популяцій і лише в другу чергу – на відновлення історичного ареалу виду та з'єднання ізольованих популяцій. У цьому контексті слід розглядати можливість репатріації.
- Спостереження є невід'ємною частиною планів дій щодо видів. Воно має бути заплановане й включене до бюджету як дослідницька діяльність, спрямована на відстеження результатів реалізації планів. Підсумковий звіт повинен обов'язково базуватися на результатах ретельного спостереження.

- Краще розробляти гнучкі та загальні програми інформування громадськості про зникаючі види, ніж створювати окремі інформаційні кампанії для кожного плану дій. Однак якщо відновлення певного виду потребує спеціальної підтримки громадськості або стикається з її опором, необхідна цільова інформаційна кампанія. Плани відновлення, що передбачають участь багатьох заінтересованих сторін, повинні мати збалансовану координаційну структуру. Необхідно чітко визначити основного відповідального партнера.
- Плани дій щодо видів повинні фінансуватися безпосередньо, щоб забезпечити їх ефективне впровадження. Оцінки витрат мають визначатися відповідально та відображати пріоритети. Витрати, пов'язані з придбанням земельних ділянок, слід зазначати окремо в бюджеті.
- Рекомендується співпрацювати з іншими державами в межах Бернської конвенції, Європейської програми дій щодо зникаючих видів (Тема дій 11 Пан'європейської стратегії біологічного та ландшафтного різноманіття) та інших відповідних механізмів під час розроблення, впровадження та подальшого супроводу планів дій щодо видів, особливо для тих видів, збереження яких потребує співпраці кількох держав, а також сприяти такій співпраці. Під час планування та реалізації планів дій щодо транскордонних популяцій необхідно консультуватися з відповідними сусідніми державами.
- Успіх плану дій щодо виду значною мірою залежить від рівня професіоналізму та організації.

Метод відбору відповідних кандидатів для впровадження SAPs є однією з найбільш обговорюваних тем у фаховій літературі. У зарубіжних публікаціях (наприклад, USFWS 1983, LUNNEY та ін. 1996, MACHADO 1997, BÁLDI та ін. 2001, RESTANI і MARZLUFF 2002, KELLER і BOLLMANN 2004) згадується можливість оцінювання окремих видів за бальною системою на основі їх екологічних вимог, ступеня загрози, взаємодії з іншими компонентами природного середовища та людиною, а також інших показників. Хоча цей метод виглядає найменш схильним до суб'єктивної оцінки з боку автора пропозиції, на практиці він здебільшого непридатний.

Система, що базується на невеликій кількості оцінюваних критеріїв, є недостатньо чутливою для визначення пріоритетів SAPs, тоді як деталізована система, подібна до застосованої в Угорщині (BÁLDI та ін. 1997), вимагає наявності значного обсягу якісних даних, які відсутні для багатьох таксонів, і призводить до переваги більш досліджених таксонів (наприклад, хребетних). Оскільки подібні класифікації базуються на класичній булевій логіці (істина – хибність, так – ні), вони не дозволяють розрізняти, наприклад, чи означає нульове значення для певного виду в категорії ендемічних таксонів те, що вид не є ендемічним для оцінюваної території, чи це є наслідком обмежених знань про поширення таксону. Крім того, частина оцінюваних критеріїв частково перекривається, а різні критерії мають різну вагу в процесі ухвалення рішень.

Активні інструменти збереження видів у Чеській Республіці

У Чеській Республіці застосовуються три типи активних інструментів підтримки видів: плани дій для видів, регіональні плани дій для видів та плани управління видами. Якщо плани дій для видів і регіональні плани дій для видів використовуються безпосередньо для активного управління з метою підтримки конкретних видів, то план управління видами має інше призначення — він передусім застосовується для врегулювання конфліктів із інтересами людини, які виникають у зв'язку з існуванням видів, та забезпечення сталості їх перебування на території Чеської Республіки. У всіх випадках йдеться про спеціальні інструменти, що потребують значних фінансових і людських ресурсів. У Чеській Республіці до Червоного списку включено приблизно 10 000 таксонів, близько 1000 видів мають статус під особливою охороною, однак такі плани реалізуються лише для дуже незначної частини останніх.

Основним документом, що описує активні інструменти збереження видів, відбір кандидатних видів і процес підготовки, є «Концепція активних інструментів збереження видів у Чеській Республіці на 2023-2032 роки». Цю концепцію затверджено Міністерством навколишнього середовища Чеської Республіки, і вона доступна на спеціалізованому вебсайті планів дій (<https://www.zachranneprogramy.cz/o-zachrannych-programech/koncepcie-zp-a-pp/>).

Огляд усіх затверджених і запланованих активних інструментів збереження видів доступний на вебсайті <https://www.zachranneprogramy.cz/>.

Відмінності між цими трьома інструментами та критерії відбору видів наведено нижче.

Плани дій для видів

Плани дій для видів (Species Action Plans, SAPs) розробляються для видів, які можуть зіткнутися з дуже високим ризиком зникнення в Чеській Республіці протягом наступних 20 років, якщо терміново не будуть розпочаті заходи з виправлення ситуації. Водночас цьому ризику неможливо запобігти шляхом звичайного управління оселищами таких видів, і потрібні спеціальні заходи, включаючи маніпулювання особинами, рятувальне розведення або вирощування в культурі, підсилення популяцій тощо. Необхідною умовою впровадження плану дій для виду є оцінка його значущості та здійсненності відновлення або підсилення його популяції (популяцій) відповідно до Концепції. SAPs є комплексними науково обґрунтованими проєктами, спрямованими на використання поєднання різних типів заходів для збільшення чисельності відповідного виду та припинення загрози його зникнення в дикій природі.

Інститут SAPs був запроваджений у правову систему Чеської Республіки статтею 52 Закону №114/1992 Зб. «Про охорону природи та ландшафту». Їх розроблення та впровадження, зокрема, передбачені Державною програмою охорони природи та ландшафту Чеської Республіки на період 2020–2025 років у межах цілі 2.3.2.

Створення законодавчої основи для SAPs розглядається як необхідна умова забезпечення ефективної охорони найбільш загрожених видів (наприклад, MACHADO 1997). Другою вимогою є визначення державної установи, відповідальної за координацію підготовки та реалізації SAPs, а також за забезпечення їх професійної якості. Неурядові організації та приватні особи, безумовно, беруть участь (часто вирішальною мірою) у реалізації SAPs, однак відповідальність за охорону видів і, ширше, біорізноманіття покладається на державу. У цьому контексті законодавче закріплення SAPs у Законі № 114/1992 Зб. було на той час дуже прогресивним кроком.

Повноваження щодо забезпечення та затвердження SAPs для особливо охоронюваних видів рослин і тварин законом покладено на Міністерство навколишнього середовища, яке здійснює цю діяльність у співпраці з іншими органами охорони природи, власниками та користувачами земель, громадськими об'єднаннями та іншими фаховими установами. Міністерство доручило координацію реалізації SAPs Агентству охорони природи та ландшафту Чеської Республіки (NCA CR). Наразі в Чеській Республіці реалізується 14 планів дій для видів. У межах проєкту LIFE Prospective планується подвоїти цю кількість до 2033 року.

Критерії відбору видів-кандидатів

Для визначення пріоритетних видів, для яких доцільно розробляти та впроваджувати плани дій для видів (SAPs) у Чеській Республіці, було запропоновано спеціальні критерії відбору. Наведені нижче умови сформовано з урахуванням географічного положення Чеської Республіки, низької представленості ендемічних видів і аналізу наявних даних щодо розглянутих видів-кандидатів. Таксон, що розглядається як кандидат для SAP, повинен відповідати всім наведеним критеріям.

Критерії:

1. Вид включено до переліку видів під особливою охороною відповідно до Указу № 395/1992 Зб.
2. Вид наразі перебуває під загрозою зникнення в Чеській Республіці, тобто внесений до національних Червоних списків Чеської Республіки (опублікованих Агентством з охорони природи Чеської Республіки) та належить до категорій «критично зникаючий» (CR) або «зникаючий» (EN).¹
3. Вид включено до Червоного списку у зв'язку з зафіксованим або прогнозованим скороченням чисельності чи звуженням ареалу, що безпосередньо загрожує його існуванню в Чеській Республіці.²

¹ Вид також відповідає цьому критерію, якщо чинний Червоний список для відповідної групи є застарілим і наявні релевантні дані, що свідчать про необхідність віднесення виду до відповідної категорії.

² Деякі види включені до Червоних списків через їхню малочисельність, пов'язану зі специфічними, просторово обмеженими типами оселищ (наприклад, безлісні альпійські території), однак у довгостроковій перспективі вони не демонструють суттєвих змін чисельності. Такі види не є кандидатами для SAPs; їх збереження повинно базуватися на постійних заходах (індивідуальна охорона особин і

4. Доведено, що вид перебуває під загрозою також в інших частинах свого ареалу, зокрема в межах Європи³.
5. Вид не перебуває на межі свого ареалу в Чеській Республіці та історично там не перебував. Якщо це не так, він повинен бути загрозеним у межах свого ареалу (для широко поширених видів оцінюється відповідна нижча таксономічна одиниця³), бути видом європейського значення або популяції виду в Чеській Республіці мають бути значущими (генетично відмінними, географічно важливими тощо). Види на межі ареалу мають підвищений ризик зникнення популяцій саме через перебування на його межі, внаслідок чого їх локалітети поступово зникають або зміщуються⁴.
6. У минулому існували підтвердження наявності стабільної життєздатної популяції виду в Чеській Республіці.
7. Причини загрози відомі та можуть бути усунені, тобто:
 - 7.1. джерело (локалізація) загрози, що має інтенсивний вплив, знаходиться в межах території Чеської Республіки⁵;
 - 7.2. усунення причин є здійсненням з технічної, фінансової та кадрової точок зору⁶.
8. Екологічні вимоги виду та особливості його біології достатньо вивчені⁷.
9. Для збереження виду необхідні активні природоохоронні заходи.

Із наведених положень випливає, що до переліку видів-кандидатів належать переважно ті види, щодо яких існує високий рівень експертних знань про їх екологічні вимоги, причини загрози існуванню та скорочення чисельності. Виконання всіх умов відбору допоможе частково зменшити ризик того, що SAP стане радше експериментом із

послідовне збереження оселищ) та регулярному моніторингу стану, змін і тенденцій розвитку їхніх популяцій.

³ Ця умова не застосовується до чеських ендеміків. Якщо таксон є рідкісним у Чеській Республіці та водночас перебуває на межі свого ареалу, але є численним в інших частинах ареалу, він не є пріоритетним видом для заходів зі збереження видів у Чеській Республіці. Виняток становлять види, які є рідкісними навіть у значній частині свого ареалу або популяції яких у Чеській Республіці мають особливе значення з таксономічної точки зору чи з інших причин. Для видів із широким поширенням (наприклад, палеарктичного типу поширення) можна оцінювати нижчу таксономічну одиницю, наприклад підвид або навіть локальну популяцію.

⁴ У межах цієї умови необхідно враховувати, яким чином SAP сприятиме збереженню виду в межах його ареалу.

⁵ У випадку мігруючих видів тварин (особливо птахів) основні причини загроз для виду можуть виникати за межами території Чеської Республіки, наприклад під час міграції або на місцях зимівлі. Такі причини неможливо усунути за допомогою SAP у Чеській Республіці, і ймовірність успіху SAP суттєво зменшується.

⁶ Відновлення популяції певного виду може потребувати непропорційно великих витрат, наприклад для створення оселища, яке зникло внаслідок змін у землекористуванні. Реалізація деяких SAP також може бути обмежена нестачею кадрових ресурсів.

⁷ Основна увага SAPs зосереджується на конкретних заходах підтримки виду, а не лише на дослідженнях. Визначення причин перебування виду під загрозою повинно передувати розробленню SAPs.

важкопрогнозованими результатами. Під час оцінювання ступеня ризику зникнення доцільно враховувати результати аналізу життєздатності популяції (Population Viability Analysis, PVA). За відсутності даних, необхідних для проведення PVA, використовується найкраща експертна оцінка.

Серед видів, що відповідають наведеним критеріям, пріоритети визначаються з урахуванням таких додаткових умов:

- a. Ендемізм.
- b. вид-парасолька для групи зникаючих видів або для важливого чи вразливого біотопу.
- c. Ключовий вид в екосистемі.
- d. Міжнародна охорона виду.
- e. Привабливість виду для громадськості.
- f. Очікується, що після досягнення цілей проєкт буде сталим (без значних витрат).
- g. Наявність експертного супроводу — вид досліджується фахівцями, які здатні та готові співпрацювати під час розроблення та реалізації SAP.
- h. Здійсненість SAP (перевагами можуть бути, наприклад, державна власність на земельні ділянки з відповідними оселищами — зокрема NCA CR, наявність співпрацюючого власника тощо).

Регіональні плани дій для видів

Регіональні плани дій для видів (RSAPs) розробляються для видів, які мають регіональне значення, скорочують чисельність або перебувають під загрозою зникнення і збереження яких потребує маніпулювання особинами та/або спеціалізованого управління видом, що не може бути забезпечене шляхом звичайного управління оселищами. Регіональні плани дій для видів є відносно новим інструментом у межах чинної Концепції і наразі не мають окремого законодавчого регулювання. На відміну від SAPs, які затверджуються Міністерством навколишнього середовища, RSAPs розробляються окремими регіональними органами охорони природи та затверджуються їх центральним керівництвом. Таким чином, RSAPs є простішими в організації і можуть більш гнучко реагувати на потребу в активних заходах із підтримки окремих видів. Вони також відображають регіональні пріоритети у сфері збереження видів. Такі види часто є видами-парасольками, збереження яких одночасно забезпечує врахування потреб інших зникаючих видів тварин і рослин у відповідних оселищах. Через відносну новизну RSAPs наразі застосовуються обмежено. Ширше використання цього інструменту стримується насамперед недостатньою кадровою спроможністю для підготовки та координації впровадження регіональних планів дій для видів, а також відсутністю методичних рекомендацій для органів охорони природи поза межами

Агентства охорони природи та ландшафту Чеської Республіки (NCA CR) щодо застосування цього інструменту активного збереження видів. Наразі в Чеській Республіці реалізується 17 RSAPs.

Критерії відбору видів-кандидатів

Під час відбору видів для регіональних планів дій для видів застосовуються такі критерії:

1. Вид включено до національного Червоного списку Чеської Республіки (опублікованого NCA CR) у категоріях RE (зниклий на регіональному рівні), CR (критично зникаючий), EN (зникаючий) або VU (вразливий)⁸.
2. Вид скорочується в межах регіону або перебуває під загрозою зникнення (види, чисельність яких зменшується в регіоні, а також рідкісні види в межах конкретного регіону).
3. Для збереження виду необхідні активні природоохоронні заходи (наприклад, збереження *ex situ*, підсилення популяції, реінтродукція тощо) або спеціалізоване управління видом, що виходить за межі звичайних заходів із збереження оселищ.
4. Причини загрози відомі та можуть бути усунені.

Додаткові критерії

- a. Вид, що має регіональне значення.
- b. Генетично унікальні популяції з оселищами або популяціями, чисельність яких скорочується.
- c. Вид-парасолька.

Плани управління видами

Плани управління видами (SMPs) розробляються для видів, які не перебувають під безпосередньою загрозою зникнення, але мають статус видів, що перебувають під особливою охороною, і у зв'язку з економічними збитками, яких вони можуть завдавати, або іншими конфліктами з інтересами людини виникають проблеми, що загрожують сталості їх існування на території Чеської Республіки (через посилення переслідування таких видів з одного боку та збільшення масштабів завданої шкоди — з іншого). Такі плани можна вважати аналогічними планам управління, які рекомендовані для окремих видів відповідно до міжнародних конвенцій тощо.

Збереження цих видів не може бути забезпечене виключно неспецифічними заходами (законодавчими інструментами, загальними заходами управління оселищами тощо), а

⁸ Вид також відповідає цьому критерію у разі, якщо чинний Червоний список для відповідної групи є застарілим і наявні релевантні дані, які свідчать про те, що вид має бути віднесений до відповідної категорії.

потребує комплексного підходу. Основна увага планів зосереджується на заходах, спрямованих на досягнення цілей збереження цих видів, зокрема різних формах управління конфліктами або їх зменшення, базовому управлінні видом, що зазвичай поєднується з інформаційно-просвітницькими заходами, насамперед серед заінтересованих груп та широкої громадськості. Розведення, випуск або підсилення диких популяцій не є метою планів управління. Водночас їх невід’ємною складовою є моніторинг видів, який забезпечує отримання об’єктивних даних про стан популяцій і масштаби завданої шкоди. Плани управління переважно включають адміністративні, законодавчі та освітні заходи, тоді як активні заходи управління окремими особинами виду застосовуються лише обмежено. Разом із тим, вони можуть передбачати й інші заходи, необхідні для забезпечення збереження видів.

SMPs, як і RSAPs, не мають окремого законодавчого регулювання, але розробляються як відомчі документи методичного та концептуального характеру. Водночас розроблення та впровадження SMPs передбачено, зокрема, Державною програмою охорони природи та ландшафту Чеської Республіки на період 2020–2025 років у межах цілі 1.1.2: «Забезпечення комплексного підходу до збереження окремих видів тварин, що перебувають під особливою охороною та мають потенціал конфлікту, включаючи врахування соціально-економічних аспектів, пов’язаних із їх поширенням». Наразі в Чеській Республіці реалізується 3 плани управління видами, ще два перебувають на стадії підготовки.

Критерії відбору видів-кандидатів

1. Вид, що перебуває під особливою охороною, або вид, включений до Додатків II або IV Оселищної директиви,
і водночас
2. Вид завдає економічно значущої шкоди або його синантропне існування спричиняє конфлікти зі звичайною діяльністю людини.

Процес впровадження SAP та SMP

Практичну координацію та фаховий нагляд за впровадженням SAP і SMP здійснює Агентство охорони природи та ландшафту Чеської Республіки (NCA CR) відповідно до повноважень, наданих Міністерством навколишнього середовища (MoE). У випадку RSAP впровадження, координацію та оцінювання забезпечують регіональні підрозділи NCA CR.

Для кожного SAP або SMP NCA CR призначає координатора та формує команду впровадження. Команда впровадження є робочою групою, до складу якої входять працівники NCA CR, представники територіально відповідних органів охорони природи,

профільних організацій та зовнішні експерти, безпосередньо залучені до реалізації SAP/SMP. Координатор SAP/SMP та відповідний працівник МоЕ завжди входять до складу такої команди.

Координатор у співпраці з регіональними підрозділами та іншими органами охорони природи забезпечує щорічне впровадження запланованих заходів.

Успішність реалізації SAP/SMP регулярно оцінюється NCA CR щодо виконання середньострокових і довгострокових цілей. На вимогу МоЕ програма вперше оцінюється не пізніше завершення першого етапу впровадження SAP, тобто в момент очікуваного досягнення середньострокових цілей, зазвичай після п'яти років реалізації.

Довгострокове оцінювання SAP/SMP проводиться приблизно через 10 років після початку впровадження. Результати оцінювання подаються до МоЕ для затвердження. На підставі результатів довгострокового оцінювання або суттєвих змін у наукових знаннях щодо SAP і SMP МоЕ доручає NCA CR їх оновлення. Оновлена версія SAP/SMP подається NCA CR до МоЕ для затвердження — процедура аналогічна поданню нового плану. Незначні зміни або оновлення SAP/SMP затверджуються МоЕ в оперативному порядку у формі додатка або зміненого тексту.

Дія SAP/SMP припиняється з таких причин:

- неможливість досягнення довгострокових цілей за допомогою запропонованих або інших заходів — оцінювання ефективності реалізації плану показує, що запропоновані та впроваджені заходи є неефективними і відсутні інші заходи, які могли б забезпечити досягнення поставлених цілей;
- досягнення довгострокових цілей SAP/SMP — оцінювання ефективності реалізації плану підтверджує, що запропоновані та впроваджені заходи були ефективними і поставлених цілей досягнуто.

Рекомендації для України

Із трьох форм планів щодо видів, які застосовуються в Чеській Республіці, найбільш доцільними для впровадження, ймовірно, є Плани дій для видів, спрямовані на найбільш зникаючі види на загальнодержавному рівні. Відповідно, наведені нижче рекомендації стосуються саме цієї форми планів щодо видів.

SAPs у Чеській Республіці завжди розробляються на загальнодержавному рівні та охоплюють усі місцезнаходження виду в межах країни. З огляду на невелику площу Чеської Республіки це є здійсненним, хоча координація є складнішою для видів, що трапляються на значній кількості ділянок (кілька десятків). Ми не впевнені, чи можливий подібний підхід в Україні.

Рекомендується здійснювати ретельний відбір видів-кандидатів. Будь-який вид, популяція якого збереглася лише в одному місцезнаходженні та представлена незначною кількістю особин, надзвичайно складно врятувати, і існує висока ймовірність того, що всі заходи можуть виявитися неефективними.

Необхідно ретельно оцінювати можливість усунення причин скорочення чисельності виду. Наприклад, якщо скорочення чисельності виду значною мірою зумовлене незворотними кліматичними змінами, досягнення цілей SAP є дуже складним або навіть неможливим. У Чеській Республіці така проблема виникала щодо деяких видів рослин.

Вкрай важливо забезпечити фахову підтримку, тобто залучення експертів, які спеціалізуються на відповідному виді та готові брати участь у розробленні й, бажано, також у впровадженні SAP.

Перевагою є законодавче закріплення підготовки та впровадження SAP, а також визначення відповідальних установ. Також доцільно передбачити стабільне щорічне фінансування реалізації таких планів. Наразі в Чеській Республіці цього досягти не вдалося: впровадження SAP здійснюється за рахунок різних національних джерел фінансування, а також короткострокових проєктів. Додатковою проблемою є висока плинність координаторів SAP, що порушує безперервність роботи та ускладнює співпрацю з іншими установами. На даний момент ефективного рішення для забезпечення їх довгострокового залучення поки не знайдено.

Література

BÁLDI A., CSORBA G. & KORSÓS Z. (2001): Setting priorities for the conservation of terrestrial vertebrates in Hungary.

FISCHER J. & LINDENMAYER D. B. (2000): An assessment of the published results of animal relocations. *Biological Conservation* 96: 1–11.

GODEFROID S., PIAZZA C., ROSSI G., BUORD S., STEVENS A. D., AGURAIUJA R., COWELL C., WEEKLEY C., VOGG G., IRIONDO J. M., JOHNSON I., DIXON B., GORDON D., MAGNANON S., VALENTIN B., BJUREKE K., KOOPMAN

R., VICENS M., VIREVAIRE M., VANDERBORGH T. (2011): How successful are plant species reintroductions? *Biological Conservation* 144: 672–682.

IUCN (1998): Guidelines for Re-introductions. Prepared by IUCN/SSC Re-introductions Specialist Group. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK. 10 pp.

IUCN/SSC (2013). Guidelines for Reintroductions and Other Conservation Translocations. Version 1.0. Gland, Switzerland: IUCN Species Survival Commission, viiii + 57 pp.

KELLER V. & BOLLMANN K. (2004): From Red Lists to species of conservation concern. *Conserv. Biol.* 18: 1636–1644.

LUNNEY D., CURTIN A., AYERS D., COGGER H. G. & DICKMAN C. R. (1996): An ecological approach to identifying the endangered fauna of New South Wales. *Pacific Conserv. Biol.* 2: 212–231.

MACH J., PEŠOUT P., ROLFOVÁ E. & CHOCHOLOUŠKOVÁ H. [eds.] (2020): Státní program ochrany přírody a krajiny České republiky pro období 2020–2025. Ministerstvo životního prostředí

MACHADO A. (1997): Guidelines for Action Plans for animal species. Planning animal species recovery. Workshop on drafting and implementing Action Plans for threatened species, Bertiz (Navarra, Spain, 5-7 June 1997). – Council of Europe Strasbourg, 76 pp.

PLANTA EUROPA (2008): European Strategy for Plant Conservation (2008–2014): A Sustainable Future for Europe. Plantlife International (Salisbury, UK) and the Council of Europe (Strasbourg, France).

RESTANI M. & MARZLUFF J. M. (2002): Funding extinction? Biological needs and political realities in the allocation of resources to endangered recovery. *BioScience* 52: 169–177.

SOORAE P. S. [ed.] (2008): Global Re-introduction Perspectives. Re-introduction case-studies from around the globe. IUCN/SSC Re-introduction Specialist Group, Abu Dhabi, UAE.

SOORAE P. S. [ed.] (2010): Global Re-introduction Perspectives: 2010. Additional case-studies from around the globe. IUCN/SSC Re-introduction Specialist Group, Abu Dhabi, UAE.

SOORAE P. S. [ed.] (2011): Global Re-introduction Perspectives: 2011. More case-studies from around the globe. IUCN/SSC Re-introduction Specialist Group, Abu Dhabi, UAE

SOORAE P. S. [ed.] (2013): Global Re-introduction Perspectives: 2013. Further case-studies from around the globe. IUCN/SSC Reintroduction Specialist Group & Environment Agency, Abu Dhabi, UAE

SOORAE P. S. [ed.] (2016): Global Re-introduction Perspectives: 2016. Case-studies from around the globe. IUCN/SSC Reintroduction Specialist Group & Environment Agency, Abu Dhabi, UAE

SOORAE P. S. [ed.] (2018): Global Reintroduction Perspectives: 2018. Case-studies from around the globe. IUCN/SSC Reintroduction Specialist Group & Environment Agency, Abu Dhabi, UAE

SOORAE P. S. [ed.] (2021): Global Conservation Translocations Perspectives: 2021. Case-studies from around the globe. IUCN/SSC Conservation Translocation Specialist Group & Environment Agency, Abu Dhabi, UAE

STANDING COMMITTEE OF THE CONVENTION ON THE CONSERVATION OF EUROPEAN WILDLIFE AND NATURAL HABITATS (1997): Recommendation No. 59 on the Drafting and Implementation of Action Plans of Wild Fauna Species. - <http://www.nature.coe.int/english/main/Bern/texts/rec9759.htm>
<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1487307&Site=COE>

USFWS (1983): Endangered and threatened species listing and recovery priority guidelines. U. S. Federal Register 43 (184): 43018–43105.

ДОДАТОК – Орієнтовна структура плану дій для виду тварин

Приклад SAP чеською та англійською мовами доступний для завантаження [тут](#).

КОРОТКИЙ ОПИС ПЛАНУ ДІЙ ДЛЯ ВИДУ

Короткий опис плану дій має бути підготовлений таким чином, щоб максимально стисло та повно відображати причини його розроблення, його цілі та спосіб реалізації.

1. ОСНОВНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЛАНУ ДІЙ

1.1. Таксономія

Необхідно зазначити автора опису виду та рік опису з посиланням на відповідне джерело (контрольний список, монографію тощо), вказати джерела назв виду та його морфологічних варіацій, синоніми або назви виду англійською, німецькою, французькою та російською мовами, наявність внутрішньовидових одиниць, підвидів, генотип виду, гібридогенний потенціал виду (з якими видами та як часто він схрещується, оцінка ризиків такого схрещування для збереження виду, оцінка ризиків порушення внутрішньовидової мінливості тощо).

1.2. Поширення

1.2.1. Загальне поширення

Необхідно описати історичне та сучасне поширення виду в межах усього ареалу, а також його сучасну наявність і чисельність у сусідніх країнах. Оцінити значення Чеської Республіки в межах ареалу виду. Додати карту сучасного ареалу (див. Додатки). Описати скорочення чисельності виду (коли воно відбулося, його швидкість та масштаби). Зміни необхідно оцінювати як у межах Чеської Республіки, так і в контексті загального поширення виду. Також слід враховувати природну динаміку популяції, як щодо чисельності, так і щодо поширення (флуктуації, коливання).

1.2.2. Поширення у відповідній країні

1.2.2.1. Історичне поширення

Для кращого розуміння вимог виду до оселищ необхідно описати його історичне поширення в Чеській Республіці, зокрема протягом останніх 50 років, а також зазначити причини, якщо вони відомі, з яких вид більше не трапляється в місцях свого історичного поширення.

1.2.2.2. Сучасне поширення

Точні знання щодо поширення, чисельності та структури популяції виду протягом останніх двадцяти років є ключовою інформацією для планування природоохоронних заходів. Необхідно навести оцінки чисельності або, за наявності, точні дані про кількість особин виду, що трапляються в межах країни. Якщо проводився детальний облік, слід навести опубліковані результати або, за можливості, зазначити їх авторів і дату проведення. Необхідно подати віковий склад популяції, співвідношення статей та інші

характеристики популяції. Необхідно додати перелік або базу даних усіх відомих місцезнаходжень сучасного поширення виду (тобто за останні двадцять років) із зазначенням такої інформації: назва місцезнаходження, географічні координати (за наявності), кадастрова територія, адміністративний район, номер квадрата картографічної сітки, природоохоронний статус місцезнаходження (назва особливо охоронюваної території, значного ландшафтного елемента тощо), дата спостереження, чисельність. Карта сучасного поширення виду в межах країни також є необхідним додатком до документа (див. Додатки). Дані щодо поширення виду включаються до Баз даних знахідок охорони природи.

1.2.2.3. Тенденції поширення

Необхідно описати сучасні тенденції динаміки поширення виду, зміни меж ареалу виду, а також негативні/позитивні причини цих змін, що впливають на чисельність популяції виду.

1.3. Біологія та екологія виду

Необхідно включати лише факти та інформацію, що є релевантними для планування плану дій для виду. Слід розрізняти загальновідомі факти та власні результати, нову та раніше неопубліковану інформацію.

1.3.1. Вимоги до оселищ

Необхідно подати детальну інформацію щодо вимог виду до оселищ.

1.3.2. Розмноження та життєва стратегія

Необхідно описати розмноження та соціальну поведінку виду. Зазначити, коли досягається статевая зрілість та яка частка популяції бере участь у розмноженні. Необхідно підкреслити особливості екології виду, які можуть впливати на успішність природоохоронних заходів (наприклад, колоніальність, спільні місця токування, догляд за потомством, ієрархія в соціальних групах тощо).

1.3.3. Трофічна екологія (особливості живлення виду)

Харчування може бути обмежувальним фактором поширення виду. Необхідно подати інформацію про склад корму, способи його здобування, кормових конкурентів і відмінності між окремими місцезнаходженнями.

1.3.4. Переміщення, міграції та демографічні параметри

Необхідно зазначити, чи здійснює вид регулярні міграції або лише короточасні переміщення, описати способи розселення, важливі маршрути та періоди переміщення. Також слід описати розміри та структуру індивідуальних ділянок, ступінь територіальної прив'язаності, філопатрію тощо. За наявності даних про вікову структуру, співвідношення статей та інші характеристики популяції, їх доцільно розглянути в цьому розділі.

1.3.5. Роль у екосистемі

Необхідно описати роль виду в екосистемі, чи трансформує він середовище існування, його місце у трофічному ланцюгу та основних природних ворогів. Якщо вид є паразитом, хазяїном або має симбіотичні зв'язки з іншими видами, це слід окремо зазначити. Також необхідно вказати, чи є вид ключовим видом і за яких умов.

1.4. Причини ризиків для виду

Для точного формулювання цілей плану дій необхідно детально проаналізувати причини загроз для виду (у межах усього ареалу та його поширення в країні) та визначити, які проблеми повинні бути пріоритетними у плані дій. Необхідно перелічити всі відомі та потенційні фактори окремими пунктами, визначити ступінь їх значущості (критичний фактор, дуже значущий фактор, помірно значущий фактор, незначний фактор) та ранжувати їх за результатами оцінки. Якщо відомо про одночасний вплив кількох факторів (синергічний ефект), це необхідно зазначити. За потреби причини загроз слід подавати окремо для кожного місцезнаходження виду.

1.5. Природоохоронний статус

1.5.1. Природоохоронний статус на міжнародному рівні

Необхідно зазначити категорію виду в Червоному списку МСОП — Міжнародного союзу охорони природи (BAILLIE та ін. 2004, IUCN 2004), у додатках до Директиви 2009/147/ЄС про збереження диких птахів та/або Директиви 92/43/ЄС про збереження природних оселищ та дикої фауни і флори. Необхідно описати охорону виду відповідно до міжнародних конвенцій (Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення — CITES; Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних оселищ Європи — Бернська конвенція; Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин — Боннська конвенція; а також відповідно до окремих угод, укладених у межах цієї конвенції (Угода про збереження популяцій європейських кажанів — EUROBATS; Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів — AEWA)). Для птахів необхідно зазначити їх належність до видів європейського природоохоронного значення (Species of European Conservation Concern) (HEATH та ін. 2000), а також їх категорію в європейській класифікації загроз для видів птахів (BIRDLIFE INTERNATIONAL 2004).

1.5.2. Законодавчі аспекти охорони виду

Необхідно описати форму законодавчої охорони виду в країні. Слід перелічити інші нормативно-правові акти та описати їхній вплив на стан виду, які можуть ефективніше застосовуватися для охорони оселищ виду або які можуть виникати під час реалізації плану дій і таким чином впливати на його виконання.

1.5.3. Природоохоронний статус в інших країнах сучасного поширення виду

Необхідно перелічити нормативно-правові акти щодо охорони виду в інших країнах, де він трапляється. Слід зазначити, чи включений вид до Червоних списків цих країн та до яких категорій.

1.6. Існуючі заходи з охорони виду

1.6.1. Неспецифічна охорона

Необхідно описати, чи забезпечується та яким чином територіальна охорона виду за кордоном (національні парки, резервати, території мережі Natura 2000 тощо) та в країні (особливо охоронювані території, тимчасово охоронювані території, включаючи режим охорони, визначений планами управління, та строки їх реалізації), а також зазначити, які неспецифічні заходи управління, що впроваджуються за кордоном і в країні, сприяють поліпшенню стану оселищ цього виду. Розділ необхідно поділити на два підрозділи:

1.6.1.1. Неспецифічна охорона за кордоном

1.6.1.2. Неспецифічна охорона в країні

1.6.2. Специфічні заходи збереження

Необхідно детально описати всі заходи, що впроваджувалися до цього часу та були спрямовані на збереження виду та догляд за ним (окремі типи заходів, методики та способи їх застосування), а також зазначити їх результати (включаючи посилання на публікації тощо), якщо вони відомі. Під час планування плану дій необхідно підготувати огляд не лише успішних заходів, але й неуспішних дій та заходів, результати яких залишаються невідомими. Для кожного заходу необхідно зазначити виконавця, місце реалізації та оцінити його ефективність. Якщо існує досвід розведення виду в умовах утримання людиною або спроб репатріації, його слід детально описати. Необхідно оцінити успішність репатріації (виживаність випущених/висаджених особин у наступні роки, їх інтеграцію в природну популяцію та участь у розмноженні), а також перелічити фактори смертності випущених/висаджених особин. Розділ необхідно поділити на два підрозділи:

1.6.2.1. Заходи, впроваджені за кордоном

1.6.2.2. Заходи, впроваджені в країні

2. ЦІЛІ ПЛАНУ ДІЙ

Необхідно визначити довгострокові цілі плану дій і подати їх у вигляді коротких, чітко сформульованих пунктів. Слід встановити чіткі, вимірювані цілі, яких необхідно досягти під час реалізації плану дій, щоб поліпшити стан виду таким чином, щоб запобігти його зникненню або зупинити скорочення чисельності популяції(й) і забезпечити існування виду без необхідності цільової підтримки. Довгострокові цілі є загальними цілями плану дій; після їх досягнення план дій припиняється.

Далі необхідно визначити середньострокові цілі (завдання ключових заходів, що мають бути реалізовані тощо) для відповідного етапу реалізації програми (5-10 років), які забезпечать досягнення довгострокових цілей. Досягнення середньострокових цілей та їхній вплив на виконання довгострокових цілей оцінюються кожні п'ять років (на основі

результатів досліджень, моніторингу та реалізації окремих типів заходів, запропонованих у плані дій), а середньострокові цілі за потреби оновлюються.

Короткострокові цілі визначаються в межах окремих проєктів реалізації (один-два роки), опис яких не входить до цієї структури.

3. ЗАПЛАНОВАНІ ЗАХОДИ ПЛАНУ ДІЙ

Опис кожного заходу, наведеного в наступних підрозділах, поділяється на дві частини: Обґрунтування та Зміст заходу. У частині «Обґрунтування» пояснюється необхідність запропонованого заходу, а в частині «Зміст заходу» подається його короткий опис. За потреби детальний опис заходів подається у вигляді окремої методики в додатку до плану.

3.1. Управління біотопами

Оскільки управління біотопами в більшості випадків є найефективнішим способом охорони виду, ця група заходів потребує найбільшої уваги. Окремі заходи формулюються як самостійні пункти. Формулювання заходу повинно чітко визначати спосіб його реалізації, часові рамки (наприклад, чи передує він іншим заходам або здійснюється після них, його періодичність) та причини необхідності його впровадження. Для методично складних заходів необхідно надати детальну специфікацію у вигляді методики в додатку до плану дій. Заходи слід ранжувати відповідно до їх значущості.

3.2. Управління видом

Необхідно зазначити, які заходи, пов'язані безпосередньо з управлінням видом, будуть впроваджені на окремих етапах реалізації плану дій. Для тварин це можуть бути, наприклад, випуск у природу, підгодівля, підтримка розмноження, контроль захворювань, зменшення факторів турбування, моніторинг гнізд тощо; для рослин — заходи *in situ* (наприклад, захист від шкідників і фітофагів), збереження *ex situ* (культивування, банки генетичних ресурсів), *in vitro* збереження та репатріація. Для кожного заходу необхідно зазначити місце реалізації та спосіб його виконання (методика додається до плану дій). У разі заходів, що можуть створювати ризик порушення генофонду виду (репатріація, підтримка розмноження, заходи *ex situ*, висадження тощо), необхідно описати та оцінити можливі ризики, зазначити випадки, коли необхідно проводити генетичні дослідження або вживати заходів для запобігання порушенню генофонду, а також описати методи досягнення цього.

3.3. Моніторинг

Необхідно запропонувати систему моніторингу стану популяції (базової популяції та, за потреби, новостворених популяцій) і визначити, яким чином здійснюватиметься контроль виконання плану дій та з якою періодичністю щодо окремих етапів плану. У межах моніторингу необхідно постійно оцінювати результати (виконання заходів, зміни стану популяції, вплив окремих заходів на стан популяції) — щорічно у вигляді річних звітів та один раз на п'ять років під час підготовки підсумкових оновлень.

3.4. Дослідження

Необхідно визначити, яких даних щодо біономіки виду бракує, та пояснити, як ця інформація сприятиме досягненню цілей плану дій. Потрібно описати мету досліджень у вигляді окремих напрямів і визначити очікувані результати на основі аналізу вже відомих даних.

3.5. Підготовка кадрів та освіта

Необхідно спланувати спосіб підвищення обізнаності та екологічної освіти населення (у вигляді онлайн-презентацій, статей, лекцій, буклетів, звітів, документальних фільмів тощо), зокрема з орієнтацією на відповідні заінтересовані групи. Слід оцінити, чи доцільно і які саме заплановані заходи варто ширше висвітлювати в засобах масової інформації.

3.6. Інші заходи

За потреби необхідно визначити інші заходи, необхідні для успішної реалізації плану дій, що не охоплені попередніми розділами.

4. ПЛАН РЕАЛІЗАЦІЇ

У вигляді таблиці необхідно подати узагальнений перелік усіх заходів і для кожного з них зазначити: 1) його пріоритетність; 2) строк реалізації; 3) чи є захід одноразовим або повторюваним; 4) чи передує захід іншому запланованому заходу або виконується після нього; 5) очікуваного виконавця; 6) додаткові відомості у примітках (наприклад, більш детальну інформацію щодо інтенсивності або способу реалізації).

5. ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

Необхідно навести посилання на літературні джерела та інші джерела (веб-ресурси тощо), використані в тексті.

6. ДОДАТКИ

Карта сучасного ареалу виду

Карта сучасного поширення виду в межах країни

Перелік місцезнаходжень сучасного поширення виду в країні

Методики впровадження окремих заходів плану дій